

І.С. Пономарьова

*доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету*

К.Г. Мурза

*аспірант кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету*

ЕТНІЧНИЙ ЧИННИК У ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ЮГОСЛАВІЇ

У статті досліджується значення етнічного чинника в процесі дезінтеграції Югославії. Розкриваються особливості міжетнічної взаємодії в державі. Особливу увагу було приділено етнічному питанню в процесі створення єдиної держави.

Ключові слова: етнічний чинник, СФРЮ, дезінтеграція, міжетнічний конфлікт.

Наприкінці „холодної війни” процеси демократизації в деяких країнах розкрили етнічні, релігійні та культурні розбіжності, які призвели до насилля та конфліктів. Адміністративні органи й політичні інститути колишніх соціалістичних держав, звільнені від авторитаризму та домінування однопартійної системи, виявилися неспроможними задовольнити різноманітні вимоги етнічних груп, які входили до складу держави [7]. Це стало однією з причин дезінтеграції країн соціалістичного табору – СРСР, Югославії та Чехословаччини. До складу держав входили різні етнічні групи зі своєю історією та економічними особливостями, які не враховувались у процесі державотворення, що безперечно ускладнило проблему. Найдраматичніші події відбувалися під час розпаду Югославії, де протистояння етнічних груп набуло жорстокого характеру й призвело до збройних зіткнень і військової інтервенції держав НАТО в 1999 році.

Актуальність теми дослідження пояснюється тим, що перед державою, як політичним інститутом і суб’єктом міжнародних відносин постає проблема знаходження оптимального механізму взаємодії між різними етнічними спільнотами, що є необхідною умовою територіальної цілісності та національного суверенітету. На сучасному етапі більшість держав, включаючи Україну, є поліетнічними, і перед ними може постати проблема збереження власної суверенності у випадку міжетнічного протистояння. Події, які відбувались під час дезінтеграції Югославії, були найдраматичнішими та сприяли появі цілого комплексу таких проблем, як визнання Косова, що є до кінця нерозв’язаним.

Мета статті: проаналізувати значення етнічних факторів у процесі дезінтеграції СФРЮ.

Процеси державного будівництва є достатньо складним процесом, який потребує врахування багатьох чинників з метою унеможливлення негативних тенденцій. Головним системним чинником під час становлення держави є нація, тому що в такий спосіб проходить її політичне самоствердження.

Особливу увагу завжди привертала мультиетнічні держави, оскільки більшість з них намагалися систематизувати та регламентувати взаємодію різноманітних етнічних груп. На сучасному етапі багато держав використовують концепцію мультикультуралізму для мінімізації можливих суперечностей проте були випадки формування спільних ідентичностей серед етнічних груп, наприклад – Югославія.

Югославія являла собою багатонаціональну державу, яка складалась із 6 республік і двох автономних країв у складі Сербії. Єдність держави забезпечувалась продуманою

національною політикою, перебільшеною увагою до народів, які населяли федерацію, владою та силою її лідера – Й. Броз Тіто, однопартійною системою та багаторівневою системою самоврядування [6, с. 74]. Після смерті Й. Броз Тіто 1980 року в державі розпочалася системна криза, яка охопила всі сфери життєдіяльності суспільства та призвела до розпаду держави. На той момент в країні бурхливо розвивався націоналізм у республіках, який спирався на історичні чинники та етнічні передумови. Слід зазначити, що передумови, які спонукали до розвитку націоналістичних ідей, не були враховані та вирішені під час створення держави, що суттєво ускладнило ситуацію.

Якщо проаналізувати етнічний складник Югославії, слід звернути увагу на те, що в дійсності народи, які населяли державу, відносились до категорії південних слов'ян і мали мовну спільність. З другого боку, особливості історичного розвитку цих народів вплинули на процес їх ідентифікації, який не був врахований. Також важливим моментом є те, що в Югославії не було численного домінування однієї групи над іншою. За даними перепису 1981 року, серби становили 36% населення, хорвати 20%, словенці 8%, боснійські мусульмани 8%, албанці 8%, македонці 6%, чорногорці 3%, угорці 2% [8]. Загалом Югославія була спробою формування державності на етнічній основі. З цього приводу російський дослідник Тишков В.О. зазначив, що етнічний принцип побудови держави веде до послаблення державної єдності, тому що з етнонацій не народжується політична (громадянська) нація, бо вона є багатоетнічною спільнотою людей на основі єдиної державності, території, історико-культурної традиції та спільної самосвідомості [9, с. 65].

Історично серби, хорвати, словенці та македонці були частиною великого переселення слов'янських племен з південно-східних територій на Балкани впродовж VI, VII та VIII ст. До цього часу західні Балкани були заселені іллірійцями-предками сучасних албанців. Хорватські й словенські племена на заході зазнали впливу Риму та католицизму, водночас серби й македонці на сході – з боку Візантії та православ'я. Спочатку поселення мали племінний характер поступово перетворюючись у князівства, які у свою чергу були захоплені в достатньо короткий термін. Зрештою дві імперії – Османська та Габсбурзька – почали поширювати свою гегемонію над різноманітними етнічними групами південних слов'ян утримуючи контроль до початку XX ст. 1102 року Угорщина почала контролювати Хорватію, починаючи своє правління, яке закінчилось у 1918 році, тоді ж Хорватія була королівством у складі Австро-Угорської імперії, яка еволюціонувала з Габсбурзької династії. Турки почали свою експансію на Балканах в XIV ст. та підкорили сербів у середині XV ст. після серії жорстоких битв. Боснія була завойована пізніше і кордон між Хорватією та Боснією розмежував дві ворогуючі імперії [3]. Така ситуація збереглася до XIX ст. у цей період ослаблення Австро-Угорської Імперії та Османської Імперії сприяли розвитку національно-визвольних рухів серед підкорених народів. Можна стверджувати, що першим етапом становлення Югославії стала повна суверенність Чорногорії та Сербії, передбачена положеннями Сан-Стефанського мирного договору 3 березня 1878 року та підтверджена Берлінським конгресом.

У цей період починає поступово концептуально оформлюватись ідея створення єдиної держави південних слов'ян. Югославізм формується як ідея, провідними захисниками якої були Янко Драшкович (1770-1856), Людевіт Гай (1809-1872) та Іван Канкар (1876-1918) та інші інтелектуали й активісти XIX ст. [4]. Ця ідея полягала в об'єднанні словенців, сербів, хорватів і боснійців, але не бралися до уваги історичні чинники. Ідеологи цієї концепції наполягали на тому, що такі об'єднальні елементи, як мова, можливість розвиватись і прагнення створити єдину державу, зможуть мінімізувати роль деструктивних чинників.

Югославія почала своє існування після Першої світової війни в 1918 році як Королівство Сербів, Хорватів і Словенців. Формування нової держави було започатковано на основі етнічного складника, тобто південні слов'яни розглядалися як єдина етнічна група, що повинна жити в одній державі. Термін етнічність тогочася використовувався для розкриття специфіки раси та його зміст був більшою мірою біологічним. З другого боку, сутністю етнічності була мова. Таким чином, це означало, що люди, які розмовляють однією мовою, є членами однієї нації та повинні жити в одній державі. Такі проекти соціальної інженерії були поширені в XIX

ст. Однак особлива увага на мовному аспекті як основному елементі державотворення означала, що інші такі ключові елементи ідентичності, як історичний розвиток південних слов'ян і минулий досвід, їх очікування та вимоги, релігійні вподобання, ігнорувались. Серйозний недолік у створенні держави полягав у тому, що не бралася до уваги відмінність в етнічній ідентифікації цих спільнот і не робилися спроби створити систему, яка б асимілювала їх [1]. У дійсності етнічний складник, як фундамент створення Югославії був насправді чи не єдиним об'єднувальним елементом. Релігійні вподобання південних слов'ян були поділені між трьома релігіями – католицизмом, православ'ям та ісламом. Історичний розвиток проходив по-різному, що безпосередньо вплинуло на специфіку взаємодії між спільнотами, які населяли Югославію.

Після Другої світової війни починається новий період в історії Югославії, який пов'язаний із владою Й Броз Тіто та встановленням комуністичного режиму. Югославія була визволена 15 травня 1945 року [3]. Новий комуністичний лідер Югославії намагався інтегрувати державу, капітал і народ, а також покласти кінець суперечностям між етнічними групами. Федеральна структура була сформована у 6 республік і двох автономних країв. У намаганні збалансувати вимоги різноманітних етнічних груп внутрішні кордони були переглянуті на користь хорватів і словенців. Іншою ініціативою Тіто, направленою на формування етнічного балансу, був розвиток Македонії з метою зменшення впливу сербів і хорватів у Югославії [4].

Це були не єдині ініціативи Й. Броз Тіто в намаганні створити баланс між націями. Олександр Маначинський зазначив: «Намагаючись дати всім югославським націям рівні права та можливості, влада досягла успіху в розпалюванні відкритого націоналізму. Тим самим закладались передумови для подальшої дезінтеграції Югославії» [8, с. 84]. Справа в тому, що Югославія серед усіх комуністичних країн була найдецентралізованішою державою, що відображалось у багатьох речах. З другого боку, у 40–50 рр. насправді формується косовський вузол, що було зумовлено демографічною політикою Югославії.

Слід зазначити, що політика, направлена на формування балансу між етнічними групами, у період Й. Броз Тіто пояснюється намаганням пошуку іншої основи державотворення. У принципі, комуністична влада спиралася не на етнічність як основу державності, а на клас, тим більше, що існували серйозні суперечності між етнічними групами.

Комуністи не вважали доцільним формування держави на основі етнічності та мовної спільності. Вони заснували парадигму солідарності серед усіх етнічних груп Югославії, яка спиралася на два елементи. Перший був пов'язаний з наявністю певного історичного досвіду та спільної боротьби впродовж Другої світової війни. З іншого боку, другим моментом були ідеологічні цінності самоврядного соціалізму як домінуючої ідеології Югославії. У такий спосіб режим намагався акцентувати увагу на схожості та боротися з характеристиками, які роз'єднують етнічні групи [7].

Політика Й Броз Тіто щодо етнічних спільнот була повністю направлена на те, щоб мінімізувати суперечності, між ними. Майже всі ініціативи були направлені на це. Наприклад, процес рекрутування політичної еліти яскраво відображав цю тенденцію, тому що він був децентралізований на відміну від СРСР. У конституції 1974 року, яка була сформована старіючим Тіто, з метою уникнення можливих суперечностей вводився інститут колективного президентства, де існувала ротація між етнічними групами [1].

Загалом слід відмітити, що Югославія в цей період сприймається як держава, яка успішно досягла мети в створенні єдиної нації. Дослідник Міша Гленні зазначає: „Коли інші зазнали краху, Тіто зумів сформувану мультинаціональну державу на Балканах” [3, р. 118]. Успішність формування подібної держави можна пояснити особистістю Й Броз Тіто та його намаганнями в цьому напрямку. З другого боку СРСР був зацікавлений у появі комуністичної держави на території важливого регіону Балкан.

Інший дослідник процесів державної дезінтеграції та сепаратизму – Йосі Шейн стверджував, що треба розрізняти відмову від спільної ідентичності та її дезінтеграцією, яка призводить до відродження минулих призупинених етнонаціональних настроїв. Тіто успішно

ввів югославську ідентичність, яка була нівельована інтенсивністю намірів етнічних груп до самоідентифікації. Однак Слободан Мілошевич, прийшовши до влади 1987 року використовував націоналістичні ідеї і це виявилось переломним моментом у контексті балканського націоналізму. Це розв'язало міжетнічний конфлікт з метою деяких груп до сецесії [5, р. 338].

Сильним потрясінням для Югославії стала смерть у травні 1980 року югославського лідера – Й. Броз Тіто, і для багатьох стало зрозумілим, що федерація довго існувати не буде. Політика, який своєю волею, владою та авторитетом міг утримувати всі республіки разом, у країні не знайшлося [8, с. 95]. Зі смертю Тіто комуністичний режим почав слабнути та почали з'являтися суперечності між етнічними групами Югославії. Це було тому, що комуністичний режим ніколи не намагався сформувати життєздатні політичні інститути, щоб систематизувати та врегулювати відносини між групами. Зрештою, процес трансформації в багатопартійну демократію відкрив слабкість центральної влади та люди почали організовуватись у політичні партії за етнічним принципом [7].

Після смерті Тіто влада перейшла до республік, що прискорило процес відцентрування. Зростання націоналістичних тенденцій у республіках лише прискорювало процес дезінтеграції, яка розпочалась у 1990-х рр. Першою відділилась від Югославії найрозвиненіша її частина – Словенія. Уже через декілька місяців після виборів 2 липня 1990 року її скупщина прийняла декларацію про повний державний суверенітет [9, с. 97]. Ця подія стала прецедентом для інших республік, які також виявили намагання створити незалежну державу. Події, які розвивались 1990–1995 рр., були драматичними, оскільки це був період міжетнічної війни в Югославію, яка стала віддзеркаленням багаторічної політики з метою створення єдиної держави.

Отже, можна узагальнити, що Югославія була спробою створити державу за етнічним принципом. Ця спроба була невдалою, оскільки не були враховані історичні, культурно-традиційні чинники що розрізняли етнічні групи. З другого боку, політика часів Й. Броз Тіто була спрямована на балансування між етнічними групами та їх рівними правами й обов'язками, зрештою це сприяло розвитку націоналістичних тенденцій і подальшій дезінтеграції Югославії.

Література

1. Carol S. Leff Democratization and Disintegration in Multinational States: The Breakup of the Communist Federations / Leff S. Carol // World Politics. – 1999. – Volume 51, №1. – P. 205–235.
2. Glenny M. The Rebirth of History: Eastern Europe in the Age of Democracy / M. Glenny. – London : Penguin, 1990. – 380 p.
3. The collapse of Yugoslavia background and summary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aph.gov.au/binaries/library/pubs/rp/1995-96/96rp14.pdf>
4. Ramet S. The Dissolution of Yugoslavia: Competing Narratives of Resentment & Blame / S. Ramet [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prio.no/Publications/Publication/?x=3681>
5. Shain Y. Dynamics of disintegration: Diaspora, secession, and the paradox of nation – state / [Yossi Shain, Martin Sherman] // Nations and Nationalism – 1998. № 4. – P. 322–346. – 338 p.
6. Sotiropoulou A. The role of ethnicity in ethnic conflicts: The case of Yugoslavia / A. Sotiropoulou [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=26506>
7. Гуськова Е.О. Югославський кризис начал разрастаться с момента его интернационализации / Е.О. Гуськова // Международная жизнь. – 2006. – № 5. – С. 73–85.

8. Дзюба Т.З. Внутрішні та зовнішні фактори розпаду Югославії / Т.З. Дзюба [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_59_dod/Gileya59/P9_doc.pdf
9. Маначинський А.Я. Югославія: приговор вынесен / А.Я. Маначинський. – К. : Изд. дом „Румб”, 2005. – 288 с. – С. 72.
10. Тишков В.А. Этнополитология: политические функции этничности : учебник для вузов / [В.А. Тишков, Ю.П. Шабаев]. – М. : Издательство Московского университета, 2011. – 376 с.

This article analyses the ethnic factor importance in the process of Yugoslavia disintegration. The particularities of the interethnic cooperation in the state are revealed. The special attention was paid of the ethnic issue during the process of the common state creation.

Key words: the ethnic factor, the disintegration, the interethnic conflict, the separatism.

В статье анализируется значение этнического фактора в процессе дезинтеграции Югославии. Раскрываются особенности межэтнического взаимодействия в государстве. Особенное внимание уделяется этническому вопросу в процессе формирования единого государства.

Ключевые слова: этнический фактор, дезинтеграция, межэтнический конфликт, сепаратизм.